

SÁRÁNDI-KOVÁCS JUDIT

Magyarszombatfa és Gödörháza erdeinek és erdőgazdálkodásának változásai az 1930-as évektől napjainkig

Kérdésfelvetés

Benczik Gyula 2022. márciusban megjelent írása,¹ valamint, a tanácsára elolvasott, Gáyer Gyula „Gödörháza – egy elhagyott falu életrajza” című tanulmánya² felkeltik az olvasó érdeklődését. E tanulmány célja szakirodalmi és levéltári források alapján megkeresni, milyen változások vezettek az erdőekben a botanikus Gáyer által tapasztaltaktól a mai állapotig. A kérdés megválaszolása számos kihívást tartogat. Bár az Őrség falvaival, az itt élők és őseik különleges, a természethez alkalmazkodó gazdálkodási módjaival rengeteg irodalom foglalkozik, s ezeket a szerző igyekezett is jelen munkájába beépíteni, meg kell jegyezni, hogy az Őrség településeinek jellemző sessionális erdőgazdálkodás Magyarszombatfa és Gödörháza (ma: Magyarszombatfa része) esetében nem volt meghatározó. Ugyanakkor, a számos faluban kialakult, az egykori úrbéreseket tömörítő közbirtokosságok sem jöttek létre. A Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltárában a két község hajdani erdőgazdálkodásával kapcsolatban fellelhető anyag sajnos, nagyon szegényesnek bizonyul. A ta-

gosítási térképeken és jegyzőkönyvön kívül, egyetlen erdészeti üzemterv, az 1924–1927 között készült magyarszombatfai református iskoláé. Ez ad némi kiindulópontot a hajdani állapot és az azóta eltelt csaknem 100 év változásainak elképzeléséhez.

Termőhelyi és éghajlati adottságok

Magyarszombatfa, hazánk legdélnyugatibb csücskében, az Őrség és a Hetés kistájak találkozásánál fekszik. A területen északnyugat–délkelet irányú völgyekkel tagolt lankás dombvidék húzódik. A dombok mindegyike 300 m-nél alacsonyabb. A természetföldrajzi szempontból egy egységet képező Magyarszombatfa, Gödörháza, Kisménnek (ma: Magyarszombatfa) és Velemér községek a dombság egy völgyében, a Szentgyörgyvölgyi-patak partján helyezkednek el.³ A völgyfenék kb. 210 m magasságban fekszik. A határoló két dombvonulat közül a déli a meredekebb és tagoltabb. A völgy a legjobban Gödörházánál szűkül össze.⁴

A múltban jellemző különleges tájhasználati–gazdálkodási mód oka a csekély termőképességű talaj. Gáyer Gödörházáról írt tanulmányának „Szántó” alfejezetében is előkerül a rossz minőségű belső-őrségi

- 1 Benczik Gyula: Gáyer Gyula (1883–1932) falurajza 1931-ből. = Vasi Szemle (továbbiakban: VSZ), 2022. 1. sz. 3–16. p.
- 2 Gáyer Gyula: Gödörháza. Egy elhagyott falu életrajza. = A Magyar Királyi Ferencz József-Tudományegyetem Tudományos Közleményei a földrajz és történettudományok köréből, 1936. 2. köt. (továbbiakban: Gáyer, 1936.) 128–162. p. Online elérhető: http://acta.bibl.u-szeged.hu/5885/1/geohist_002_128-162.pdf (Megtekintve: 2022. április 22.)

- 3 Szinetár Miklós: Magyarszombatfa és Gödörháza (Métnekepuszta) földrajzi adottságai. (továbbiakban: Szinetár, 2000.) In: Gerencsések földjén. Magyarszombatfa – Gödörháza – Métnekepuszta múltja és jelene. Szerk. Horváth Sándor. Magyarszombatfa, 2000. (továbbiakban: Horváth, 2000.) 14. p.
- 4 Gáyer, 1936. 128. p.

föld problémája: a termőterület felső rétege mészmentes szürke agyag, az alsóbban tömör, vasfoltokkal tarkított vörös agyag található.⁵ Helyenként a mélyebb talajrétegekben homok, kavics is előbukkan.⁶ Az Őrség talajainak alapkőzete mészkő, dolomit, helyenként csillámpala. Erre vastag agyagmárgás–aleuritos⁷–homokkőves réteg, valamint vékony homokos–kavicsos–agyagos üledék települt. A nyugati területeken, így Magyarszombatfa, Gödörháza vidékén is, a felszínen agyag található.⁸ Mikroszerkezete miatt, a csapadékvízet nehezen engedi át a mélyebb talajrétegekbe.⁹ A legelterjedtebb talajok a barna erdőtalajok. A pangóvíz miatt, gyakori a pszeudoglejes¹⁰ barna erdőtalaj, amely a lombos erdők alatt semleges vagy mérsékelt savanyú kémhatású, míg a fenyvesek alatt erősen savanyú, akár podzolos¹¹ is. A felső rétegben sokszor előfordul a kilúgozódás. A völgyekben savanyú kémhatású réti erdőtalajt, a fátlan, magas vízállású területeken réti talajokat találhatunk.¹² A mélyebben fekvő részeken ragadós, csúszós, vízállásos területek alakulhatnak ki, a domboldalokról a felső, humuszos talajréteget az esőzés lemoshatja.¹³ Mindkét esetben a termőképesség csökken.¹⁴ A ko-

rábbi évszázadok mező-erdőváltógazdálkodása miatt, A talajok felső rétege számos esetben a közepesen vagy erősen erodálódott, ezek agronómiai értéke alacsony, erdőtenyészet számára azonban még alkalmasak lehetnek.¹⁵

Gáyer szerint, a területre oceanikus klímajelleg jellemző, amely megnyilvánul az évi 800–1000 mm csapadékmennyiségben, valamint abban is, hogy az október csapadékosabb ezen a tájon, mint a június. A vidék szélcsendes. A meleg délről, a zivatarok délnyugati irányból érkeznek. Az esték nyáron is hűvösek, az éjjelente képződő harmat miatt a vegetáció nyáron sem szárad ki.¹⁶ Szinetár megállapítja, hogy a terület klimatikus viszonyait magashegységi, óceáni, kontinentális és mediterrán hatások együttesen alakítják. Végeredményként, az ország többi részéhez képest, alacsonyabb az éves hőingás, bőséges a lehulló csapadékmennyiség. A telek általában enyhébbek és hóban gazdagok, a nyarak hűvösek és csapadékosak. Későn kezd tavaszodni és korán, október végén jelentkeznek a talajmenti fagyok, így a vegetációs időszak rövid. Az éves csapadékmennyiség 800–900 mm, amelyből 600 mm körüli mennyiség a vegetációs időszakban hullik.¹⁷ Korunk egyik legsürgetőbb problémája, az éghajlatváltozás az Őrséget sem hagyja érintetlenül. Az Őrségi Natura 2000 védettségi területek 2020-ban elfogadott kezelési terve évi 700–950 mm csapadékmennyiséget ír, mint a tájra jellemző érték. Ebből kb. 500 mm hullik a tenyészidőszakban, azonban havi és éves csapadékmennyiségben is egyre gyakrabban jelentkeznek szélsőségek, és sajnos, az extrém száraz vagy extrém csa-

5 Gáyer, 1936. 146. p.

6 Gáyer, 1936. 148. p.

7 Az aleurit az agyagnál durvább, a homoknál finomabb szemcsékből álló, laza, üledékes kőzet.

8 Natura 2000 fenntartási terv HUON20018 Őrség Kiemelt jelentőségű természetmegőrzési terület. Felelős tervező Szentirmai István. Őrszentpéter, 2020. (továbbiakban: Natura 2000 fenntartási terv.) https://termeszetvedelem.hu/wp-content/uploads/2021/08/HUON20018_Orseg_FTT.pdf (Megtekintve: 2022. május 12.

9 Szinetár, 2000. 17. p.

10 Pszeudoglej: az időszakos pangóvíz hatására elinduló folyamat. A talaj szerkezeti elemeinek felszínén kékeszöld elszíneződés jelenik meg.

11 Podzolosodás: az agyagásványok szétmállása.

12 Natura 2000 fenntartási terv.

13 Bakhátas műveléssel védekeznek ez ellen.

14 Szinetár, 2000. 18. p.

15 Natura 2000 fenntartási terv.

16 Gáyer, 1936. 145–146. p.

17 Szinetár, 2000. 19–20. p.

padékos időszakok az elmúlt időszakban egyre többször fordulnak elő.¹⁸

A bőséges csapadék és a vízzáró, illetve rossz vízvezető üledékek jelenléte miatt, az Őrség és a Belső-Őrség feszíni vizekben gazdag. A patakok mellett, jellemzőek a kis erdei tavacskák, lápok, ingólápok, tőzegmoha lápok, mocsarak, holtágak, időszakos, ritkán állandó források is.¹⁹ A Szentgyörgyvölgyi-patak völgyében Szinetár 2000-ben írt könyvfejezete alapján, a talajvíz a síkvidékeken mindössze 3–5 m-rel, míg a dombtetőkön akár 30–50 m-rel a felszín alatt található. 300 m mélyen értékes rétegvíz érhető el, amely ivóvízzel látja el a községek lakóit.²⁰

Magyarszombatfa határában, „a déli dombvonulat aljában [...] a pangó víz lápok kialakulásához vezetett.”²¹ Természetvédelmi szempontból, jelentős értéket képvisel a Magyarszombatfa határában megmaradt tőzegmoha láp,²² amelyek – Gáyer alapján – az 1930-as évek elején a völgy legnedvesebb területein „bizonyossággal feltehetően”²³ voltak. A szerző feltételezi, hogy az emberi kultúra előtti időkben meglevő nagyobb kiterjedésű tőzegmoha lápok maradványai ezek a foltok. Gáyer Gyulánál forrásra történő utalást is találunk: „A betyárvilág emlékeként a gödörházi bírót egy öreg somogy megyei ember figyelmeztette, hogy a métneki erdő egy helyén kút (forrás) van. Az idevalók ezt nem is ismerték.”²⁴ Ugyancsak Gáyer említette a „sáros, süppedős rétek”,²⁵ láprétek lecsapolását is. Mint írta, ezekből bőven kijutott a községnek.

Természetes erdőtársulások

Gáyer véleménye szerint, a terület természetes erdőtársulásai bükkösök lehettek. Mivel a rossz minőségű talaj eltartóképessége gyenge, újabb és újabb erdőterületeket kellett megszüntetni, így a bükkösöket helyenként kivágták. Az irtástérületeket felszántották, rövid ideig művelték, majd a kiszarolt talajt parlagon hagyták, legeltették. Ez elősegítette a pionír²⁶ fajok, elsőként a csarab megtelepedésének. A csarabosokban fel tudott újulni az erdeifenyő. A létrejövő jobb talajviszonyok kedveztek volna ismét a lombhullató állomány kialakulásának, ezt azonban a 18–19. században jellemző gazdálkodási mód nem tette lehetővé. A környezeti tényezők és az ember együttes hatása így a pionír fásszárúak, köztük a csarab, a nyír, a boróka és az erdei fenyő, patak völgyekben a mézgás éger térnyerését eredményezte. „Ma itt és az Őrségben általában az erdei fenyő az uralkodó. ... Nagy elterjedése azonban az emberi beavatkozás következménye. Mégis kétségtelen, hogy őshonos, habár valamikor a bükkal szemben szerepe kisebb volt.”²⁷ – írta Gáyer. A bükk mellett, feltehetően, állományokat alkotott a kocsányos és a kocsánytalan tölgy, helyenként a cser is megtalálhatta hőigényét. Elegyként, elszórtan, a szelídgesztenye is honos lehetett. A patakok mellett és a völgyfenék mocsaras területein égerligetek és égerlápok tenyészthettek.²⁸

Szinetár 2000-ben megjelent könyvfejezetében a következő természetes erdőtársulások jelenlétét említette: acidofil bükkösök²⁹ a dombhátak északi lankáin, gyertyános-kocsánytalan tölgyesek a domb-

18 Natura 2000 fenntartási terv.

19 Uo.

20 Szinetár, 2000. 22. p.

21 Szinetár, 2000. 21. p.

22 Uo.

23 Gáyer, 1936. 153. p.

24 Gáyer, 1936. 129. p.

25 Gáyer, 1936. 149. p.

26 A pionír fajok az irtástérületeken elsőként megjelenő, szerényebb ökológiai igényű fajok.

27 Gáyer, 1936. 150. p.

28 Gáyer, 1936. 151. p.

29 Mészkerülő, savanyú kémhatású talajon előforduló bükkösök.

oldalak délies kitettségu területein, elegendes erdei fenyvesek, égerligetek. Az elegendes erdőkben a nyír, a rezgőnyár, a kislevelű hár, a vadkörte, a madárcseresznye, a cser, a szelídgesztenye, a kecskefűz, a luc és a vörösfenyő is. Az erdők felét a 21. század első éveiben a bükkösök tették ki.

Az erdők állapotának változásai

Az erdők állapotáról, az erdőművelés és az erdőhasználat módjairól sajnos rendkívül kevés írott anyag lelhető fel.³⁰ A levéltári kutatómunka eredményeként, a magyarszombatfai református iskola 1924. évi erdészeti gazdasági üzemterve³¹ szolgáltatott adatokat a tanulmány megírásához.³² A református iskola tulajdonában álló terület, mint gazdálkodásra alkalmatlan, értéktelen terület került az intézményhez, az 1868. évi tagosítás alkalmával. Az 1924–1927 között készült erdőgazdasági üzemterv a következő képpen jellemzi az erdőállományt és az alkalmazott erdőgazdálkodási módokat: „A jelenlegi állomány természetes úton magvetés útján

jött létre.”³³ Az üzemtervezést megelőző erdőleírás megállapítja, hogy az erdő állapota jó, s bár a faállomány koreloszlása szabálytalan, idős állomány is rendelkezésre áll, tehát, „*rablógazdálkodás nem folyt a múltban.*” Kis területű (5,4 kh³⁴), egyetlen tagot képező erdőterület, amelynek csaknem felét (2,5 kh) 25 éves, gyérítési korú erdeifenyves, 2,9 kh területű részét pedig 50 éves erdeifenyő állomány foglalta el.³⁵

Ezzel szemben, Gáyer Gyula az erdőpusztítás elrettentő példájának nevezte a Gödörházán 1931-ben látott állapotokat. A tagosítás munkálatainak megkezdésekor, senki sem ismerte birtoka határát. Gondozott erdőt csak néhány gazdánál találtak. A tagosítás idején, az erdő képe olyannyira változatos, hogy 1 ha erdőterületet öt–nyolc erdőrésztletre kellett a szakembereknek felosztani. Az erdőben kevés vágásérett fát találtak.³⁶ Az ellentmondás feloldását segíti Gyöngyössi Péter írása, miszerint az őrségi, vendvidéki erdők sok esetben a gazdálkodó család „takarékbetétjeiként” működtek, amelyet féltve őriztek, ugyanakkor, állapotuk tükrözte a család anyagi helyzetét, erdőhöz való viszonyát, faanyagszükségletét is.³⁷

A Szentgyörgyvölgyi-patak völgyében álló paraszti szálalóerdők³⁸ értékét elsőként

30 131. sz. Szentgyörgyvölgyi Körzet erdőterve 2005.I.1.–2014.XII.31. Felelős tervező Márfi József. 2005. (továbbiakban: Márfi, 2005.) <https://portal.nebih.gov.hu/documents/10182/105215/szentgyorgyvolygy.pdf/39dddc9f-b449-456d-8871-3472fa0f5a14> (Megtekintve: 2022. május 20.)

31 A tartamos erdőgazdálkodást, az erdők fenntartóhatóságát az erdészeti üzemtervek szerinti gazdálkodás garantálja, ezeket az 1879. évi 1. erdőtvény óta készítik és betartásukat ellenőrzik a mindenkori erdészeti hatóság szakemberei. A megőrzött üzemtervek az erdészettörténeti kutatások értékes forrásai.

32 Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára (továbbiakban: MNL VaML) Vas vármegye erdőgazdasági üzemterveinek levéltári gyűjteménye (továbbiakban: Vvm. Erd. Üztv.) Magyarszombatfa ref. iskola erdejének üzemterve, 1925–1944. (továbbiakban: Magyarszombatfa ref. isk. erd. üztv.) 1924. évi erdészeti gazdasági üzemterve.

33 MNL VaML Vvm. Erd. Üztv. Magyarszombatfa ref. isk. erd. üztv. 1924. évi erdészeti gazdasági üzemterve

34 Területmérték. 1 katasztrális hold = 1600 négyszögöl = 5755 m² = 0,5755 hektár (ha).

35 MNL VaML Vvm. Erd. Üztv. Magyarszombatfa ref. isk. erd. üztv. 1924. évi erdészeti gazdasági üzemterve.

36 Gáyer, 1936. 151. p.

37 Gyöngyössi Péter: Sessionális (Erdő)Gazdálkodás. Történeti szempontok a vendvidéki és őrségi erdők értékeléséhez. In: Múlt és jövő. Kisparaszti szálalás a Vend-vidéken. Szerk. biz. Lett Béla et al. Sopron, 2009. (továbbiakban: Gyöngyössi, 2009.) 47. p.

38 Folyamatos erdőborítást biztosító erdőgazdálkodás, a fakitermelés egy-egy fa, facsoport kivágásával történik. A létrejövő erdőállomány többkorú, változatos fafajösszetételű.

Pechtol István erdőmérnök írta le 1954-ben. Véleménye szerint, az erdő–mező váltógazdálkodás, a heterogén erdőgazdálkodási szokások, a háború során befüvesedő, majd beerdősödő területek megléte, az erdőállományokra jellemző többszintesség, vegyeskorúság, jó felújulási képesség és az idős erdők hiánya mind hozzájárul ahhoz, hogy szálalóerdő kialakításának lehetősége adott legyen a területen.³⁹ A szálalóerdők kialakítása napjaink erdőgazdasági gyakorlatának is feladata, hiszen a többszintes, elegyes, vegyes korú állományok sokkal ellenállóbbak a megváltozó éghajlati feltételek⁴⁰ és a terjedő új növénykárosítókcal és kórokozókcal szemben.⁴¹

A 2. világháborút követő átmeneti időszak (1945–1950) elkecseregetett erdőirtásáról a Szentgyörgyvölgyi erdőtervezési körzet 2005. évi üzemtervében és Moldova György „Az Őrség panasz” című riportgyűjteményében is olvashatunk. A gazda, tudva hogy erdejét bármikor elveszítheti, igyekezett azt kihasználni. *„Az eddig oly gondosan óvott erdőkben egész nap zuhogtak a balták, kivágni, amit csak lehet – mondták a gazdák –, mert úgyis elvész, be kell vinni a térszbe.”*⁴² Az erdők 1950–1952-ben a megalakult termelőszövetkezetekhez kerültek, ez tovább növelte a termelést. Végül, az állam az 1952. évi tagosítás alapján, kizsarolt, fatőkesze-

gényes, ritka faállományokat, rontott erdőket vett át.⁴³ A paraszti szálalás helyett városos üzemmódot alkalmaztak.⁴⁴

A 2000-es évek elején, az erdőterület közel felét kitevő bükkösök önfenntartóak voltak, értékes ipari fát és jó minőségű tűzelőt szolgáltatottak.⁴⁵

A kisebb foltokban jelen levő, ősi, elegyes erdei fenyvesekről Szinetár a következőképpen emlékezett meg: *„Sajnos már múlt időben kell róluk beszélni, mert védelem hiányában, a folyamatos kitermelésük következtében a famatuzsálemnek beillő példányok eltűntek.”*⁴⁶

Az Őrségi Nemzeti Park Natura 2000 területeinek fenntartási terve alapján, az erdőkkel kapcsolatban megfogalmazott cél a tájhoz fajokból álló, változatos fafajösszetételű, mozaikos térszerkezetű és többkorú állományok létrehozása, fenntartása.⁴⁷ Az erdők egészségi állapota, a facsoportok állékonysága jobb lesz ez által. Az elegyesség növelése, a pionír lombhullató fafajok (pl. rezgőnyár, nyír) kíméletével is a célkitűzések között szerepel, a megfelelő mennyiségű (30, illetve 50 m³/ha) álló és fekvő holtfa⁴⁸ biztosításával együtt.

Az Országos Erdőállomány Adattár alapján, a Magyarországra határában található erdők az 1. ábrán látható erdőállomány típusokba tartoznak.⁴⁹ A diagram csak az erdőgazdasági művelés alatt álló területekkel számol, utakkal, nyiladékokkal, művelésből kivont területekkel nem.

39 Márfi, 2005.

40 D'Amato, A. W. – Bradford, J. B. – Fraver, S. – Palik, B. J.: Forest management for mitigation and adaptation to climate change: Insights from long-term silviculture experiments. = Forest Ecology and Management, 2011. Vol. 262 (5). 803–816. p.

41 Csóka György: A természetesség hatása az erdők egészségi állapotára. In: A folyamatos erdőborítás fenntartása melletti erdőgazdálkodás alapjai. Szerk. Varga Béla. Sopron, 2013. 43–57. p. (Silva naturalis; 1.)

42 Moldova György: Az Őrség panasz. Bp., 1974. https://konyvtar.dia.hu/html/muvek/MOLDOVA/moldova00157_kv.html (Megtekintve: 2022. július 27.; továbbiakban: Moldova, 1974.)

43 Márfi, 2005.

44 Uo.

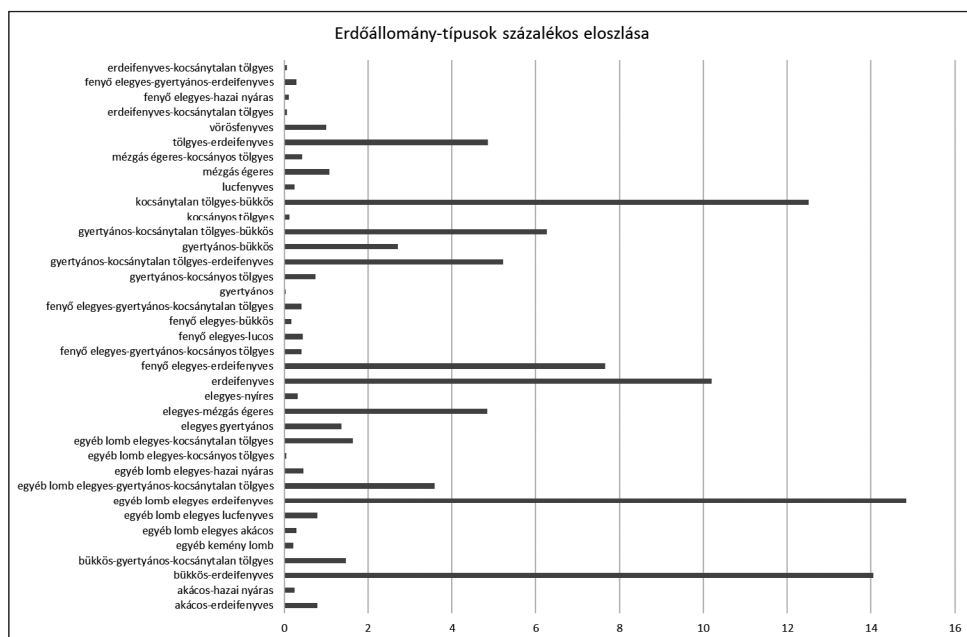
45 Szinetár, 2000. 25. p.

46 Szinetár, 2000. 30. p.

47 Natura 2000 fenntartási terv.

48 Az erdőben hagyott, elpusztult fa – még álló vagy már kidőlt –, faág, fatuskó ökológiai értéket képvisel pl. madarak, rovarok költőhelyeként vagy az erdőfelújulás színtereként. A téma szakirodalmában bőséges.

49 Az adatok forrása: <https://erdoterkep.nebih.gov.hu/> (Megtekintve: 2022. június 10.)

1. ábra: Erdőállomány-típusok százalékos eloszlása

Az ábrából is látható, hogy a fafajösszetétel változatos, 37 különböző erdőállomány típust találhatunk a községhatárban. Területfoglalás alapján azonban, mindössze négy elterjedése haladja meg a 10%-ot: Bükkös-erdeifenyves (14,05%), egyéb lomb elegyes erdeifenyves (14,85%), erdeifenyves (10,19%), kocsánytalan tölgyes-bükkös (12,51%). Natura 2000 védelem érvényes a községhatár erdeinek 83,61%-a, ezek elsődleges rendeltetése a természetvédelmi rendeltetés, míg a fentmaradó 16,39% erdőterület elsődleges rendeltetése a faanyagtermelés.

Az erdőgazdálkodás módja, jellemzői

„Erdőkultúra nincs, csak erdőpusztítás. Erdőt itt senki sem ültet, csak a természet.”⁵⁰

– olvashatjuk Gáyer Gyulánál. Ezzel szemben áll Szinetár 70 évvel későbbi megállapítása: „Az őrségi ember élete összenőtt az erdővel. Az erdő fái jelentették számára a szerény, de biztos megélhetést, használati tárgyainak jó része is az erdőből került ki. Nem utolsósorban pedig a tűzfát is ez szolgáltatta.”⁵¹ Az egyes fafajok felhasználási módjait az 1. táblázat foglalja össze.⁵² A fahasználatok nem a nagybirtokokon vagy a közbirtokosságok erdeiben jellemző vágásos üzemmód szerint történtek, hanem kisebb területek tarra vágásával vagy még egy-egy fafaj egyedeinek, vagy egy-egy, a célnak megfelelő alakú, méretű faegyed kivágásával.⁵³ Ez állandó erdőborítást, végeredményként, többkorú állományokat eredményezett. Költségvonzata miatt, a fel-

⁵¹ Szinetár, 2000. 25. p.

⁵² Gyöngyössy, 2009. 30–61. p.

⁵³ Gyöngyössy, 2009. 52. p.

⁵⁰ Gáyer, 1936. 149. p.

újítás sem csemetéről történt, hanem sardjazzsal, illetve a keletkezett lékekbe a környező erdőkből bejutó magokkal, „magavetéssel”.⁵⁴ A kitermelt fanyagot lovas szekéren, szánon szállították el az erdőből.⁵⁵ A fakitermelés mellett, az erdei mellékhasználatok⁵⁶ is jelentős értéket képviseltek. Vadgyümölcsöket – szamóca, szeder, málna, vadkörte –, gyógynövényeket – pl. hársfavirágzat –, gombát szedtek. A rossz minőségű termőföld miatt hiányzó szalma pótlására az állatállomány istállózására az erdei almot is használták. Az erdei fenyő csapolásával kinyert gyantát ipari alapanyagként értékesíthették. Ehhez, a kéreg lehántásával tükröt nyitottak a fa törzsén. Az ebbe vágott V alakú sebből gyűjtötték a gyantát. Moldova György 1970-ben íródott riportjában egy idős erdész azt állította, egy fa 1 év alatt 1,5 kg gyantát adott. Mivel az eljárás károsítja a fát, a véghasználat előtti 5 évben végezhették el a műveletet.⁵⁷ A 20. század elején az Őrségben a „rigászás”⁵⁸ is dívott még: „A rigókra télen vadásztunk, elbújtunk a sátorban a tűz mellé, úgy vártuk őket. Nagy tüzet nem volt szabad rakni, mert a madarak észrevették volna. A csalómadár odahívta a fenyőrigókat, rátelepedtek a ri-

gászófa enyves vesszőire,⁵⁹ ráragadtak, ki-rohantunk, lekapkodtuk őket, és a földhöz csapdostuk. Vigyázni kellett, hogy meg ne szökjenek, mert ha elszabadultak, elmondták a többieknek, hogy ne jöjjenek oda. Ha eladtam a madarakat, két-három pengőt is megkaptam érte, ha nem akadt vevő, megettem a rigókat.”⁶⁰ – mondta Moldova könyvében a már említett idős erdész.

A magyarszombatfai református iskola erdejének üzemtervéből értékes információt kapunk az alkalmazott erdőgazdálkodási módokról és mellékhasználatokról is. Az 1866-ban még „hasznavehetetlen területen” a természetes szukcesszió⁶¹, azaz a „magavetés” útján erdeifenyő erdő alakult ki. Az iskola 5,4 kh területű erdeje 1924-ben került állami kezelés alá mint egyházi tulajdonú erdő. „Az erdő eddig vágásforduló nélkül rendszertelenül kezeltetett, a fahasználatok a szükséghez képest gyakoroltattak szálalással. ... Előhasználatok és mellékhasználatok nem gyakoroltattak.”⁶² – állapította meg az üzemterv. A kitermelt faanyag az iskola céljait szolgálta: építkezéshez használták, illetve tűzifát adott. Szekereken hordták ki, nem értékesítették.⁶³ A körmendi Magyar Királyi Erdőgazdálkodási Igazgatóság fenyő termesztését irányozta elő: „A jövőben továbbra is a jelenleg állományt alkotó erdeifenyőt fogjuk tenyészteni lucfenyővel elegyítve,” oly módon, hogy

54 Vadas Jenő (1857–1922) elnevezése a magról történő természetes erdőfelújításra. Kollwenz Ödön: Száz éve jelent meg Vadas Jenő „Erdőműveléstan”-a. = Erdészeti Lapok, 1999. 1. sz. 26. p.; Lásd még Földes János: Az erdő, annak művelése, hasznai, védelme és rendezése. Bp., 1911. 41–42. p.; Gyöngyössy, 2009. 53. p.

55 Gyöngyössy, 2009. 53. p.

56 Erdei mellékhasználat minden olyan fakitermelésen kívüli tevékenység, amely gazdasági értéket képvisel, pl. boggyógyűjtés, gombászás, méhészkedés, vadászat, régebben legeltetés, makkoltatás, alomszedés, mezőgazdasági közteshasználat is ide tartozott.

57 Moldova, 1974.

58 Énekesmadarak begyűjtése, értékesítési céllal. A hazai madárvédelem térnyerésével betiltották.

59 A rigászó enyvet fenyőtobozból, fehér fagyöngyből és lenolajból házilag állították elő. A csalómadarat hurokkal fogták meg, majd kalitkában rejtették el a kiszemelt fa alá.

60 Moldova, 1974.

61 Természetes szukcesszió: a környezet változásának hatására elinduló folyamat, a növénytársulások fejlődése, változása, mely a termőhelyi feltételek szerinti legösszetettebb növénytársulás, zárótársulás felé halad.

62 MNL VaML Vvm. Erd. Üzvt. Magyarszombatfa ref. isk. erd. üzvt. 1924. évi erdészeti gazdasági üzemterve.

63 Uo.

a lucfenyő elegyaránya „0,2-t ne igen haladja meg.”⁶⁴ Az igény szerinti szálalást azonban 60 éves vágásforduló mellett, tarvágásos üzemmódra módosították. Az erdőtag kis terület miatt, 2 évente 0,8–0,9 kh tarvágását irányozták elő. A tarra vágott területet fészekbe vetett erdeifenyő magról újították fel, majd lucfenyő csemetével pótolták, teljes záródásig. 1924–1934 között összesen 0,8 kh-on tisztogatást, 2,5 kh-on gyérítést is előírtak, összesen 10 m³ előhasználati fatömeggel. Az állomány ápolási munkákat minden esetben a Magyar Királyi Erdőgondnokság előzetes kijelölése után, körültekintően végezhették el.⁶⁵

Mellékhasználatok tekintetében, az üzemterv az alomszedést és az erdei legeltetést megtiltotta. Az útpászta⁶⁶ rendben tartását, az ott nőtt fű évi legfeljebb kétszeri sarlózását írta elő, az erdőgondnokság engedélyével, az erdőőr jelenlétében. Ezt az üzemtervbe be kellett jegyezni. Az üzemterv első félfordulószakában⁶⁷ két ízben történt fűkaszálás. A vadászatot bérbeadás útján, a község többi erdőtulajdonosával együtt értékesítette az iskola.

Az erdőgazdálkodást befolyásoló tényezők: törvényi háttér, tulajdonviszonyok

Magyarországon 1848-ban, az úrbéresség megszűnésével a jobbágyság lehetőséget kaptak az általuk használt földterület tulajdonjogának megszerzésére. Az erdőhasználat azonban gyakran továbbra is a földesúr erdejében folyt, a helyzetet csak az 1853. évi úrbéri pátens, illetve az 1871.

évi LIII. törvénycikk V. fejezete rendezte.⁶⁸ Az erdők megmaradását biztosítandó, az erdészeti üzemterv szerinti gazdálkodást az 1879. évi első erdőtörvény írta elő. A további visszaélések megszüntetésére alkották meg az 1898. évi XIX. törvénycikket.

A történelmi Őrség falvaiban jellemző „sessionalis erdők” Magyarszombatfa és Gödörháza területén nem voltak jellemzőek. Az úrbéri pátens követő tagosítás Gödörházán elmaradt, a kiegyezést követően is úrbéri jellegű jogviszonyok uralkodtak. A településen közös legelőt nem használtak. Az erdőket hamar felosztották (1866). Hét darab 3/8 úrbéri telek jött létre, egy egész telki illetmény 52 kh területet jelentett. A településhez tartozó uradalmi erdők a Battány család követő Nádasdyaktól egy brüsszeli bank tulajdonába kerültek, ahonnan az egykori jobbágyság megváltották. Gödörházán nem alakult közbirtokosság vagy erdőbirtokossági társulat.⁶⁹

Az 1929. évi tagosítás tervezési naplója alapján, az erdőterületek a legelőkkel egyetemben, hat dűlőben helyezkedtek el: Karácsony legelő, Karácsony erdő, Konokai legelő, Konokai erdő, Hegyhát legelő és Hegyhát erdő dűlőkben. 107 tulajdonos között oszlanak meg az erdők, egy gazdának több erdő, illetve legelő tulajdona is lehetett, egy vagy

64 Uo.

65 Uo.

66 Erdei út, az erdőrészlet megközelítését, a kitermelt faanyag elszállítását szolgálta.

67 Ez 10 évet jelentett.

68 *Petercsák Tivadar*: A paraszti erdőhasználat néprajzi kutatása Észak-Magyarországon. In: Agria. Az Egri Múzeum évkönyve. 19. Szerk. Bodó Sándor; munkatársa Csiffáry Gergely, Petercsák Tivadar. Eger, 1983. 375–392. p.; *Kollwenz Ödön*: Az erdőbirtokosságokkal kapcsolatos jogalkotások története. = Az erdő, 1986. 8. füz. 357–361. p.; 1871. évi LIII. törvénycikk az 1848. évi törvények által megszüntetett urbéri kapcsolatból fennmaradt jog- és birtokviszonyok rendezéséről. NetJogtár. Ezer év törvényei. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=87100053.TV&searchUrl=/ezer-ev-torveny%3Fkeyword%3D1870.%2520%25C3%25A9vi%2520X.%2520t%25C3%25B6rv%25C3%25A9nycikk> (Megtekintve: 2022. június 10.)

69 *Horváth Sándor*: Gödörháza és Métékpuszta története. In: Horváth, 2000. 133. p.

Magyarorszombatfa kataszteri térképe, 1942. 2. szelvény (MNL VaML Térképgyűjtemény T 751.)

akár több dűlőben. A tulajdonosok között 106 egyéni gazdálkodó, illetve a református elemi iskola szerepel. Az egy szelvény számon nyilvántartott földterületnek általában egy tulajdonosa van, esetleg egy házaspár tagjai a tulajdonosok. Egyetlen esetben van három birtokosa a szelvénynek (Konokai erdő dűlő, 1389. szelvény, Kocsis Gyula, Ödön és Etel). Az egy–egy szelvény számon nyilvántartott földterületen a gazdák erdő és legelő tulajdonnal is rendelkeztek. A legnagyobb területű szelvény 2 hold 8450 négyszögöl (ez kb. 4,50 ha-nak felel meg), a legkisebb 586 négyszögöl (kb. 0,21 ha), míg az átlagos méret 5144,89 négyszögöl (1,85 ha). A kis parcellák, valamint a legelők és erdők váltakozása változatos szerkezetű élőhelyeket hoztak létre. A községhatárban uradalmi

erdőbirtok nem helyezkedett el. A Magyarország Gazdacímára 1925 kiadvány alapján, Gödörháza határában 100 kh-nál nagyobb birtoka volt a vasvári lakóhelyű Horváth Sándornak és társának, az 510 kh-ból 71 kh erdőterülettel.⁷⁰ Ezt a tulajdonos kisbirtokként értékesítette egy helyi lakosnak.⁷¹

A szombatfai birtokelkülönítés 1868. szeptember 9-én zajlott. Magyarorszombatfán egy parasztgazdának 12,98 kh jutott, amely magában foglalta a réteket, legelőt,

70 MNL VaML Urbéri ügyek. Urbéri törvényszék iratai, Gödörháza. Tervezési napló (Erdők).

71 Magyarország földbirtokosai és földbérlei. Gazdacímár. Bp., 1925. (továbbiakban: Gazdacímár, 1925.) 354. p.

erdőt, és szántót is.⁷² 1940-ben tagosítást rendeltek el a településen, mivel „az illetmények eladrasoltsága igen nagy mértékű, az uthálózat hiányos, a dűlőbeosztás célszerűtlen, végül az áttérés a jobb, okszerűbb és belterjesebb gazdálkodásra a tagosítástól remélhető.”⁷³ A munka során az erdőterületbe nyúló mezőgazdasági területeket illetménycsere útján megszüntették.⁷⁴ A vizsgált időszakhoz legközelebbi az 1942-ben készült kataszteri térkép. Ez alapján megállapíthatjuk, hogy a községhatárban 70 fő rendelkezett erdővel. A birtokméretekéről, sajnos, nem rendelkezünk pontos adatokkal. Egy pár több erdőrészletet is művelt. Az erdők a Tói föld, Nagy völgy, Csepeles, Nagy pázsit és Halincza dűlőkben, egy tömbben vagy legelőkkkel váltakozva álltak. A birtokok neveit a térkép a Nagy pázsit, Tói föld, Csepeles és Halincza dűlők esetében tünteti fel.⁷⁵ Az egyéni tulajdonosok esetében, sajnos, nem került elő erdőgazdálkodással kapcsolatos anyag a Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltárából.

A község határában erdőtulajdonnal rendelkezett még a magyarszombatfai református iskola. Az 1924–1927 között készült erdészeti üzemgazdálkodási terv alapján, ez az erdő kis kiterjedésű (mindössze 5,4 kh). A terület teljes egészét erdő borította.⁷⁶ Az 1925. évi Gazdacímtár, Magyarszombatfa határában 100 kh-nál nagyobb birtokkal rendelkezett Batthyány Iván gróf.

Ez 216 kh erdőt, 4 kh szántót és 5 kh rétet jelentett, amelyek a Herceg Batthyány-Strattmann Hitbizomány Körmendi uradalmának részét képezték. Az erdőket saját kezelésben hagyták, míg a szántót és a rétet kisbérletként értékesítették a Batthyányiak.⁷⁷ Bár a Hitbizomány gazdasági működésének egyik pillére a „saját kézben tartott erdőgazdaság” volt, a Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára gyűjteményében – sajnos – az uradalmi erdő gazdálkodási adatait sem sikerült megtalálnunk. Az egyéni gazdálkodók és a Batthyány uradalom mellett, község is birtokolt erdőt.

A Magyarország Gazdacímtárának 1935. évi adatai az 1925. évihez képest változást mutatnak: a nagycsákányi lakóhelyű Batthyány Iván gróf örökösei 224 kh területű birtokkal rendelkeztek, amelyből 203 kh az erdő.⁷⁸

1935-ben, Gödörháza esetében, 100 kh-nál nagyobb földterület tulajdonosai a budapesti Budaházy Lászlóné és társai. A 377 kh nagyságú birtokból, 106 kh erdő. A gödörháza lakóhellyel rendelkező Dóczy István művelt még meg nagy területet (133 kh összesen, amelyből 31 kh az erdő).⁷⁹

Az 1945. évi földtörvény a 100 kh-nál nagyobb méretű birtokokat állami tulajdonba vette. Az Őrségbe azonban a változás csak 1948-ban érkezett meg: ekkor az uradalmi erdők azonnal állami kézbe kerültek.⁸⁰ A kataszteri birtokív alapján, az uradalmi erdők a Haricsa – a kataszteri térképen Halincza – dűlőben helyezkedtek

72 Szakály Ferenc: Magyarszombatfa története. In: Horváth, 2000. 84–86. p.

73 MNL VaML Szombathelyi Állami Erdőgazdaság iratai (továbbiakban: SZÁE) 1333/1940.

74 Uo.

75 MNL VaML Térképgyűjtemény T 751.

76 MNL VaML Vm. Erd. Üztv. Magyarszombatfa ref. isk. erd. üztv. 1924. évi erdészeti gazdasági üzemterve.

77 Gazdacímtár, 1925. 354. p.; Kaposi Zoltán: A Herceg Batthyány-Strattmann hitbizomány gazdasági változásai a 20. század első felében = Közép-európai Közlemények, 2012. 3–4. sz. 204. p.

78 Magyarország földbirtokosai és földbérlői. Gazdacímtár. A 100. kat. holdas és ennél nagyobb földbirtokok és földbérletek az 1935. évi adatok alapján. Bp., 1937. (továbbiakban: Gazdacímtár, 1935.) 327. p.

79 Gazdacímtár, 1935. 327. p.

80 Moldova, 1974.

el, rétek és legelők mellett. Az erdők 4–5. minőségi osztályba tartoztak. A termőhely leírás alapján, mély termőrétegű talajon álltak az állományok. A faanyagot nagy távolságra értékesítették. Mivel a környék fában bővelkedett, helyben a gallyfa is eladhatatlannak számított. A tagosítás után az Óriszentpéteri Erdőgazdaság kezelésébe kerültek.⁸¹ A földreform törvényhez kötődő, a nagyüzemek érdekeit és a termelőlőszövetkezetek létrehozását célzó⁸² tagosítás Magyarszombatfán 1950-ben, Gödörházán 1951-ben valósult meg.⁸³ Így 1950-től termelőlőszövetkezet kezelte az erdőket, majd – az 1952. évi földrendezés során – vette át az állam, az „akkori értékítélet szerint rontott erdőket.”⁸⁴

Jelenleg Magyarszombatfa és Gödörháza 62%-ban erdősült, ez jóval az országos átlag (20,8%) felett van.⁸⁵ Az Országos Erdőállomány Adattár alapján, az erdők 56,49%-a állami, 34,86%-a magán, 8,6%-a vegyes, míg 0,05%-a közösségi tulajdon. Ez az országos átlagnak megfelelő arányt jelent.⁸⁶

Az állami tulajdonú erdőrészeketek nagyobb területűek (átlagosan 4,19 ha, 0,13–23,56 ha közötti adatokkal), a magán tulajdonban állók elaprózottabbak, átlagos területük 1,56 ha (0,07–19,84 ha között változó).⁸⁷

Összegzés

Az 1929 óta eltelt csaknem 100 év változásai az erdőkkel kapcsolatos hozzáállás, elvárások területén is felismerhetőek. A hajdan csaknem teljesen magán tulajdonban álló, „takarékbetétként” működő, illetve a háztartás, iskola, uradalom faanyagszükségletét ellátó erdőség ma már nagyobb részt állami tulajdonban (56,49%) van, s a községhatár erdeinek 83,61%-ának elsődleges rendeltetése a természet védelme, a Natura 2000 hálózat részeként. A hajdani paraszti gazdálkodással kialakított mozaikos tájszerkezet számos, ma már védett növény- és állatfaj számára teremtett életfeltételeket. A magyarszombatfai református elemi iskola erdészeti üzemtervében is említett szálaló erdőgazdálkodás a jövőben is alkalmazható eljárás, az inváziós növénykórokozó és -károsító fajokkal, klímaváltozással szemben ellenállóbb, egészségesebb erdőállományok kialakítására.

Bár számos, a múltbeli erdőgazdálkodást jellemző adat megtalálható a Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltárának anyagában, a Szentgyörgyvölgyi Körzet 2005. évi erdészeti üzemtervében és az Arcanum adatbázisban, tanulmányunk mégis hiányos maradt. Az egyéni erdőgazdálkodókra vonatkozó tervek nélkül, az általuk használt erdőgazdálkodásra, fakitermelési és erdőfelújítási módokra csak következtetni tudunk. A Batthyány család Körmendi Hitbizományához tartozó erdőrészlet üzemterve, sajnos, szintén nem fellelhető. A Hitbizományi erdő kezelése feltehetően más módszerekkel történt, hiszen a nagy kiterjedésű uradalmi erdőkben erdészeti szakszemélyzet irányításával, tervszerű erdőgazdálkodás folyt.

81 MNL VaML SZÁE 94. doboz. Magyarszombatfa. Kataszteri birtokív.

72 Horváth Antal: Tagosítások Vas megyében, 1949–1956. 1. rész. = VSZ, 2021. 3. sz. 354. p.

73 Uő: Tagosítások Vas megyében, 1949–1956. 2. rész. = VSZ, 2021. 4. sz. 486. p.

84 Márfi, 2005.

85 Uo.

86 Az adatok forrása: <https://erdoterkep.nebih.gov.hu/> (Megtekintve: 2022. június 10.)

87 Uo.